

Ο ΑΙΩΝ ΤΟΥ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

Ἐκ τοῦ εἰσαγωγικοῦ εἰς τὰς ἐφετινὰς ἐν τῷ Ἑθνικῷ Πανεπιστημίῳ παραδόσεις μολήματος τοῦ καθηγητοῦ τῆς Λατινικῆς Φιλολογίας κ. Σ. Κ. Σακελλαροπούλου δημοσιεύομεν χάριν τῶν ἀναγνωστῶν τῆς «Ἑστίας» εὐμενῶς παραχωρηθέντα τὸν πολιτικὸν καὶ γραμματικὸν χαρακτήρισμὸν τοῦ αἰῶνος τοῦ Αὐγούστου.

Πάντα τὰ μεγάλα ἔθνη ἔχουσιν ἐν τῇ ἱστορίᾳ αὐτῶν μίαν ἢ πλείονας ἐξαιρετικὰς ἐποχάς, ἕνα ἢ πλείονας κύκλους ἐτῶν ὠρισμένους, καθ' οὓς κατὰ τινα συνδρομὴν εὐτυχῶν περιστάσεων τὰ γράμματα καὶ αἱ τέχναι φθάνουσιν εἰς τὸ κατακόρυφον σημεῖον τῆς τελειότητος αὐτῶν, καθ' οὓς ἄνδρες ἐξοχοὶ οἰοῦναι συνανθοῦσι καὶ συναμαζοῦσιν· οὕτω δὲ ἐν τοῖς στενοῖς ὁρίοις ἀκριβῶς ὠρισμένου χρόνου εὐρίσκεται συμπεπικνωμένη πᾶσα ἡ δόξα ἡ ἀπὸ τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν, δι' ἧς δύναται ἐν ἔθνος ἔσαι νὰ λαμπρυνθῇ. Ὅπως δὲ ἐν τῇ φυσικῇ τῆς γῆς παραγωγῇ ὑπάρχουσι θέρη ἐξαιρετικὰ, καθ' ἃ διὰ τινα τῶν φυσικῶν περιστάσεων εὐτυχῇ συνδρομὴν ἔκτακτος καὶ μοναδικῇ γίνεται ἡ εὐφορία καὶ τῶν καρπῶν τῆς γῆς ἡ συγκομιδὴ, τοῦτ' αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐν τῇ πνευματικῇ τῶν ἐθνῶν παραγωγῇ. Ἀλλὰ τὰ ἔκτακτα ταῦτα πνευματικὰ θέρη δὲν εἶναι βέβαια συνήθη. Τέσσαρα μάλιστα ἔχει νὰ ἀναφέρῃ ἡ καθ' ὅλου ἱστορία: τὸν λεγόμενον αἰῶνα τοῦ Περικλέους, τὸν τοῦ Αὐγούστου, τὸν τοῦ Πάπα Λέοντος τοῦ δεκάτου καὶ τὸν τοῦ βασιλέως τῆς Γαλλίας Λουδοβίκου τοῦ ΙΔ'. Τούτων δὲ μάλιστα οἱ δύο πρῶτοι, ὁ αἰὼν τοῦ Περικλέους καὶ ὁ τοῦ Αὐγούστου, εἶναι διὰ λόγους πολλοὺς καὶ πικρίλους οἱ ἐπιφανέστατοι. Ὀνομάζονται δὲ αἱ ἐποχαὶ αὗται αἰῶνες, ἥτοι αὐτὸ τοῦτο ἐποχαί, ἡλικίαι, χωρὶς νὰ προσλαμβάνῃ ἡ λέξις τὴν εἰδικωτέραν καὶ μεταγενεστέραν σημεσίαν τῆς ἑκατοσταετηρίδος, καὶ καθορίζονται διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐπιφανεστάτου πολιτικοῦ μάλιστα ἄρχοντος ἢ ἡγεμόνος τῆς ἐποχῆς, ὅστις θεωρεῖται οὕτω — ἀδιάφορον ἂν δικαίως ἢ ἀδίκως — ὡς ὁ κύριος προστάτης καὶ κηδεμὼν πίσεως τῆς κατὰ τοὺς ἑαυτοῦ χρόνους ἐκτάκτου καὶ ἐξαιρετικῆς πνευματικῆς κινήσεως, ὅπως συνήθως λέγομεν, καὶ παραγωγῆς. Αἱ ἐποχαὶ αὗται, οἱ αἰῶνες οὗτοι οἱ λαμπροὶ καὶ ἐπιφανεῖς, προσλαμβάνουσιν ἐνίοτε τὸ ἐπίθετον χρυσοῦς καὶ τοῦτον τῆς ὀνομασίας τὸν τρόπον προτιμῶσιν. τινὲς τῶν λογίων λέγοντες ὅτι ὁ αἰὼν τοῦ Αὐγούστου λ. χ., ἀλλ' ὁ χρυσοῦς αἰὼν τῆς ρωμαϊκῆς γραμματείας. Ἡ ἀπὸ τοῦ εὐγε-

νεστάτου τῶν μετάλλων ὀνομασία ἔχει τὴν πρῶτην ἀρχὴν τῆς εἰς τὸν Ἡσίοδον:

Χρὺς οὖν μὲν πρῶτιστα γένος μερόπων ἀνθρώπων
ἀθάνατοι ποίησαν Ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες.
Οἳ μὲν ἐπὶ Κρόνῳ ἦσαν, ὅτ' οὐρανῷ ἐμβασίλευε κτλ.

Οὕτω χαρακτηρίζει ὁ ποιητὴς τὸν μακάριον ἐκείνον ἐπὶ Κρόνου βίον, τὸν παροιμιώδη καταστάντα καὶ πρὸς θν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης ἐν τῇ Ἀθηναίων Πολιτείᾳ παραβάλλει τὴν ἡπιωτάτην τοῦ Πεισιστράτου τυραννίδα: «Δι' ὃ καὶ πολλάκις τοῦτ' ἐλέγετο ὡς ἡ Πεισιστράτου τυραννὶς ὁ ἐπὶ Κρόνου βίος εἴη».

Πρὸς τὸν μυθικὸν λοιπὸν ἐκείνον καὶ ἀειπόητον χρυσοῦν αἰῶνα τοῦ ἀνθρωπίνου βίου παραβάλλοντες οἱ γραμματολογοῦντες καὶ τὰς περιόδους τῆς ἀκμῆς τῶν γραμμάτων, ὀνομάζουσι καὶ ταύτας χρυσοῦς αἰῶνας. Τηροῦντες δ' ἐπειτα τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν ἀπάττουσι καὶ λέγουσι καὶ ἀργυροῦς αἰῶνας, χαλκεῖους κτλ. ὅπως καὶ ὁ Ἡσίοδος:

Δεύτερον αὖτε γένος πολὺ χειρότερον μετόπισθεν
ἀργύρεον ποίησαν Ὀλύμπια δώματ' ἔχοντες.

Ζεὺς δὲ πατὴρ τρίτον ἄλλο γένος μερόπων ἀνθρώπων
Χάλκεον ποίησ' οὐκ ἀργυρέῳ οὐδὲν ὅμοιον.

Εἶναι δὲ προφανές ὅτι, ἀφοῦ ἡ μελέτη τῆς γραμματείας τῶν Ῥωμαίων εἶναι καὶ πρέπει νὰ εἶναι ἐν τῶν σπουδαιωτάτων μελημάτων τῆς φιλολογικῆς ἐπιστήμης, ἰδιάζουσιν πρέπει νὰ κατέχη θέσιν ἐν τῇ μελέτῃ ταύτῃ ἡ ἐξέτασις τοῦ χρυσοῦ αὐτῆς αἰῶνος, ἥτοι τῆς περιόδου τῆς ποιητικῆς αὐτῆς ἀκμῆς. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ οἱ ποιηταὶ οἱ ἀνήκοντες εἰς ταύτην τὴν περίοδον ὑπῆρχαν ἀνέκαθεν καὶ ἰδιαιτέρως σπουδῆς ὑποκείμενον καί, οὕτως εἰπεῖν, δημοτικώτατοι, καὶ ἡ περίοδος αὕτη συλλήβδην ἔχει ἀνέκαθεν ὡσαύτως ἐλκύσει τὴν προσοχὴν τῶν λογίων· πρὸ ὀλίγων δ' ἀκόμη μηνῶν εἰς τὴν περισπούδαστον ταύτην περίοδον ἀφιερώσωμεν ὁ Gardthausen μακρὸν καὶ πολλοῦ λόγου ἔξιον σύγγραμμα ἐπιγραφόμενον «ὁ Αὐγούστος καὶ ὁ αἰὼν αὐτοῦ», οὗτινος ἐξεδόθη ἕως τῶρα μόνον τοῦ πρῶτου μέρους ὁ πρῶτος τόμος.

Ἄς χαρακτηρίσωμεν λοιπὸν καὶ ἡμεῖς τὴν περίοδον ταύτην.

Ἡ παρὰ τὸ Ἀκτιὸν ναυμαχία καὶ τοῦ Μάρκου Ἀντωνίου ὁ θάνατος εἶχον θέσιν τέρμα εἰς τοὺς ἐμφυλίους πολέμους, ἡ δὲ ὑπερτάτη ἀρχὴ ἔμενεν ἀναμφισβήτητος εἰς τὰς χεῖρας τοῦ Ὀ-

καταβίου, τοῦ ὁποίου ἡ σύνεσις κατώρθωσε νὰ ἀποφύγῃ τὰς δυσχερείας, καθ' ὧν εἶχε συντριβῇ καὶ ἀποτύχῃ τοῦ μεγάλου Καίσαρος τὸ πολιτικὸν ἐπιχειρήμα. Ἀρῆκεν ὁ Ὀκτάβιος ὀρθίους πάντας τοὺς ἐξωτερικοὺς τύπους τῆς ἀβασιλεύτου πολιτείας, ἀλλὰ βαθμηδὸν καὶ κατ' ὀλίγον κατέστησεν αὐτοὺς ὄργανα τῆς ἰδίας αὐτοῦ καὶ τῆς τῶν διαδόχων του ἀπολύτου δεσποτείας. Συνεκέντρωνε δὲ εἰς ἑαυτὸν πᾶσαν ἀρχὴν καὶ ἐξουσίαν προσποιοῦμενος ὅτι ἀποφεύγει αὐτὰς καὶ προσπαθὼν νὰ φαίνεται ὅχι ὅτι ἐπιζητεῖ τὴν ἀρχὴν, ἀλλ' ὅτι ἡ ἀρχὴ τὸν ἐπεζήτει. Τὰ πάντα ἤξευρε διὰ τρόπου καταλλήλου νὰ καθιστᾷ ὄργανα τῶν σκοπῶν του καὶ τῆς ἐξουσίας του, ἐν μέρει δὲ καὶ αὐτὴν τὴν γραμματείαν κατέστησεν instrumentum regni. Γινώσκете τὸ περίφημον ἐκεῖνο δίγλωσσον ἐπιγραφικὸν μνημεῖον, τὸ λεγόμενον Ἀγκυρανόν, περὶ οὗ καὶ πέρουσιν εἰπομένῃ τινα καὶ πάλιν θὰ λάβωμεν ἀφορμὴν νὰ ὁμιλήσωμεν, τὰς Res gestas divi Augusti. Ἐκεῖ ὁ αὐτοκράτωρ ἀπαριθμεῖ ἐν ἀρχῇ τὰ πρῶτά του κατορθώματα, ἔπειτα δὲ λέγει τάδε: — «Αὐτεξούσιόν μοι τὴν ἀρχὴν καὶ ἀπόντι καὶ παρόντι διδομένην ὑπὸ τε τοῦ δήμου καὶ τῆς συγκλήτου Μάρκου Μαρκέλλου καὶ Λευκίου Ἀρρουντίου ὑπάτοις οὐκ ἐδεξάμην. Οὐ παρητησάμην ἐν τῇ μεγίστῃ τοῦ σίτου σπάνει τὴν ἐπιμέλειαν τῆς ἀγορᾶς, ἣν οὕτως ἐπετήδευσα, ὥστ' ἐν ὀλίγαις ἡμέραις τοῦ παρόντος φόβου καὶ κινδύνου ταῖς ἐμαῖς δαπάναις τὸν δῆμον ἐλευθερώσαι. Ὑπατείαν τέ μοι τότε διδομένην καὶ ἐνιαύσιον καὶ διὰ βίου οὐκ ἐδεξάμην». Καὶ κατωτέρω: «Τῆς τε συγκλήτου καὶ τοῦ δήμου τοῦ Ῥωμαίων ὁμολογούντων, ἵνα ἐπιμελητῆς τῶν τε νόμων καὶ τῶν τρόπων ἐπὶ τῇ μεγίστῃ ἐξουσίᾳ μόνος χειροτονηθῶ, ἀρχὴν οὐδεμίαν παρὰ τὰ πάτρια ἔθνη διδομένην ἀπεδεξάμην». Τοῦτο τὸ οὐκ ἀπεδεξάμην, non accepi, ἐπαναλαμβάνομενον, μᾶς δεικνύει ἀκριβῶς τὸ πῶς κατώρθωσε τὰ πάντα νὰ λάβῃ, ὅπως ἐν τῷ αὐτῷ μνημείῳ καὶ ὁ ἴδιος κατωτέρω ἀνομολογεῖ. Εἶναι δὲ περίεργον ὅτι, ἐν ᾧ κομπημονδῶν ὁ αὐτοκράτωρ συναριθμεῖ καὶ καταλέγει ὅσα ὑπὲρ τοῦ δήμου τῶν Ῥωμαίων ἢ τοῦ κράτους τοῦ Ῥωμαϊκοῦ ἔπραξεν, εὐεργετήματα, οἰκοδομήματα, πολέμους, νίκας, ὑποταγὰς, θριάμβους, οὐδὲν λέγει περὶ τῆς γραμματείας καὶ τῆς ἐπιθαρρύνσεως, ἥς αὕτη παρ' αὐτοῦ ἔτυχε διὰ τῆς κραταιᾶς προστασίας, δι' ἧς αὐτὸς περιέβαλλε τοὺς μεγάλους ποιητὰς τῶν χρόνων αὐτοῦ.

Ὑπὸ πολιτικὴν λοιπὸν ἔποψιν εἶναι διττὴ ἡ φάσις, δι' ἧς δεικνύεται εἰς ἡμᾶς ὁ αἰὼν τοῦ Αὐγούστου· βλέπομεν δηλαδὴ συγχρόνως καὶ τὴν κατεδάφισιν, οὕτως εἰπεῖν, τῆς ἀρχαίας τάξεως τῶν πραγμάτων καὶ τὴν ἀνόρθωσιν τῆς νέας, τὴν ἀγωνίαν τῆς ἐλευθέρως πολιτείας καὶ τὴν

ἔδρυσιν τῆς μοναρχίας. Πολλοὶ τῶν τότε ἐπισημοτάτων ἀνδρῶν, ὁ Ἀσίνιος Πολλίων, ὁ Μεσσάλας, ὁ Ὀράτιος μετέσχον τῶν πραγμάτων καὶ ἐπολέμησαν ἐπὶ τῆς ἐλευθέρως πολιτείας, ὁ Βιργίλιος ἐφιλοτέχνησεν ἐν τῇ νεαρότῃ του ἡλικίᾳ ποιεήματα ὑπενθυμίζοντα τὸν τρόπον τοῦ Κατούλλου. Ἀλλὰ τὸν Αὐγούστον δὲν ἐβοήθησε μόνον ἡ πολιτικὴ σύνεσις, ἐβοήθησαν αὐτὸν καὶ αἱ περιστάσεις. Εἶχεν ἀφθόνως θερίσῃ ὁ θάνατος ἐν τῷ ἀγρῷ τῶν προμάχων τῆς ἐλευθέρως πολιτείας, οἱ δὲ ὀλίγοι ἐπιζήσαντες, ἀπεγνωσμένοι καὶ ἀνίσχυροι, οὐδεμίαν εὐρισκον ὑποδοχὴν καὶ ὑποστήριξιν, διότι ὁ δῆμος, οἱ πολῖται, ἐπόθουν ἡσυχίαν πλέον καὶ ἀνάπαυσιν ἀπὸ τοῦ πολυχρονίου καὶ φοβεροῦ σάλου τῆς πολιτείας. Ἡ δίψα τῆς ἡσυχίας ἔρριπτεν εἰς τὰς ἀγκάλας τοῦ Αὐγούστου τὴν πολιτείαν, δεομένην πλέον προστατοῦ καὶ ἀντιλήπτορος, οἱ δὲ Ῥωμαῖοι, ἄλλοι μὲν ἐκόντες, ἄλλοι δὲ ἄκοντες, ἐπιπτον καὶ προσεκύκουν αὐτῷ ἡσυχίαν μόνον καὶ τάξιν, ζητοῦντες καὶ οὐδὲν ἄλλο. Ἡ δὲ αἰσχυρὰ διαγωγὴ τοῦ Ἀντωνίου, σχεδὸν εἰπεῖν θέσαντος ὑπὸ τοὺς πόδας τῆς Κλεοπάτρας τὸ κράτος τῆς Ῥώμης, ἀπετελείωσε καὶ κατέστησεν ὀριστικὴν τὸν θρίαμβον τοῦ εὐτυχοῦς ἀντιπάλου του, διὰ τῆς βδελυγμίας, ἣν εἶχε διεγείρῃ τὸ ἀντισεισμικὸν ἐκεῖνο εἰς τὰς ψυχὰς καὶ αὐτῶν τῶν δυσμενῶς πρὸς τὸν Αὐγούστον διακειμένων. Τοῦτο δὲ τὸ φαινόμενον τῆς ἐξεγέρσεως τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τῶν Ῥωμαίων κατέδειξε λίαν προσφυῶς ἡ ποίησις, καὶ βλέπομεν πόσας ἔρριψαν μετ' ἀγανακτήσεως ἀρὰς κατὰ τῆς Αἰγυπτίας καὶ ὁ Ὀράτιος καὶ ὁ Βιργίλιος καὶ ὁ Προυπέριος καὶ ὁ Ὀβίδιος...

Ἡ κυβέρνησις αὕτη τοῦ Αὐγούστου, ἡ προσελθούσα κυρίως ἐκ τῆς ἀνάγκης τῆς ἡσυχίας καὶ τῆς εἰρήνης, ἐφάνη εἰς πάντα, ὅπως καὶ πράγματι ὑπὸ τὴν ἐποψὴν ταύτην ὑπῆρξεν, ἐξόχως εὐεργετικὴ, ἐν τούτῳ δὲ ἔγκειται ἡ μεγάλη ὑπόληψις, ἥς ἀπῆλauen ὁ Αὐγούστος μάλιστα παρὰ τοῖς λογίοις καὶ παρ' ἐκείνοις, οἵτινες, καθὼς εἴπομεν, οὐδὲν ἄλλο ἐπόθουν εἰμὴ τὰ ἀγαθὰ τῆς εἰρήνης καὶ τῆς εὐνομίας καὶ ἐκ τούτου ἦντλει ὁ Αὐγούστος καὶ τὴν ἐν τῇ ἐσωτερικῇ τοῦ κράτους διοικήσει δυνάμιν του pax augusta! Δύο δὲ μάλιστα ἔσχεν εἰς τὸ ἔργον του βοηθοὺς, τὸν Βιψάνιον Ἀγρίππαν καὶ τὸν Κίλνιον Μαικίηναν, ἐκείνον μὲν στρατιωτικώτερον, τοῦτον δὲ πολιτικώτερον.

Μία δὲ τόσον βαθεῖα μεταβολὴ ἐν τῷ πολιτικῷ βίῳ τῶν Ῥωμαίων τῶν χρόνων τούτων ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν τοῦ παρελθόντος αἰῶνος, φυσικὸν ἦτο ἡ ἀπενέγκη μεταβολὴ καὶ εἰς τὰς γνώμας καὶ τὰ αἰσθήματα τῶν ἀνθρώπων τῆς νέας γενεᾶς. Ἐξ αὐτῶν οἱ πλεῖστοι δὲν εἶχον γνωρίσῃ ἀκμάζουσαν τὴν ἐλευθέρως πολιτείαν, ἐκ δὲ τοῦ πολιτεύματος ἐκείνου οὐδὲν ἄλλο ἐμνημόνεον ἢ ἔριδας καὶ ταραχὰς καὶ σπαραγμοὺς

ἐμπυλίου, ἐν οἷς ἴσως εἶχον καὶ θανατωθῆ οἱ πατέρες ἢ οἱ συγγενεῖς αὐτῶν ἢ εἶχον ἀπολέσθαι τὰ ὑπάρχοντά των, ἄνευ τοῦλάχιστον οὐδεμιᾶς ὠφελείας τῆς πατρίδος. Ὅθεν δὲν ἐνέπνεεν αὐτοῦ πλέον τὸ πνεῦμα τοῦ ἐλευθέρου δημοσίου βίου οὐδὲ ἡ φιλοδοξία ἡ προτέρη τοῦ νὰ καταλάβωσι τὰς ὑπάτας τῆς πολιτείας ἀρχάς, ἀφ' οὗ τῶν ἀρχῶν τούτων ἡ κατάληψις ἦτο τόσον δυσχερὲς καὶ ἐπικίνδυνος, ἀλλὰ τὸ κοινῇ συμφέρον ὑπεδείκνυεν εἰς αὐτοῦ, ὅτι ἔπρεπε νὰ ὑποστηρίξωσι τὸν ἄνδρα, ὅστις εἶχεν ἀναλάβῃ τὸ βαρὺ φορτίον τῆς κυβερνήσεως καὶ μόνος ἠδύνατο τὸ ἔργον τοῦτο λυσιτελεῖν νὰ ἐκτελέσῃ. Οὕτω δὲ καὶ οἱ πρεσβύτεροι, περὶ ὧν ἀνωτέρω ἐλέγομεν, καὶ οἱ νεώτεροι οὗτοι ἔβησαν εἰς τὰς αὐτὰς σκέψεις καὶ δὴ εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα, τὴν ὑποστήριξιν τῆς κυβερνήσεως τοῦ Αὐγούστου. Πᾶσα λοιπὸν ἀντιπολίτευσις κατ' αὐτοῦ καθίστατο ματαία καὶ ἀνίσχυρος. Ἰσως δὲ—ἢ μὴ φανῇ τοῦτο παραδόξον—ἡ ἀποχὴ πλέον ἀπὸ πάσης πολιτικῆς καὶ κομματικῆς ἔριδος ἀνύψωσε τότε, ἕνεκα τῶν εἰδικῶν τότε περιστάσεων, τὴν ἐθνικὴν ιδέαν. Ἡ Ῥώμη καὶ μόνον ἡ Ῥώμη ἦτο τὸ ἰδεώδες, ὃ δὲ Αὐγούστος, ὁ θεόπεμπτος αὐτῆς ἀντιπρόσωπος, ἐν ᾧ πᾶσα ἡ ἐθνικὴ ιδέα ἐνεσχυροῦτο. Οἱ πρὸς τὸν Αὐγούστου πάντοθεν ἐρχόμενοι ἔπαινοι, ἡ ἀποθέσις τοῦ ἡ πολιτικῆς, ἥτις προηγῆθη τῆς θρησκευτικῆς ἀποθεώσεως, ὅ,τι τέλος ἐνομισθῇ ἐκ παρανοήσεως τῶν περιστάσεων καὶ τῶν πραγμάτων ὡς ταπεινὴ καὶ εὐτελεὲς κολακεία, ὅπερ ὅμως οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ ἐκ πεποιθήσεως σεβασμῶς καὶ ἀφοσίωσης καὶ εὐγνωμοσύνης—ταῦτα πάντα ἔχουσι τὴν ἀρχὴν των εἰς τὴν ἐπικράτησιν τῆς ἐθνικῆς ῥωμαϊκῆς ιδέας καὶ τὴν πρὸς αὐτὴν συνταύτισιν τοῦ προσώπου τοῦ Αὐγούστου.

Καὶ εἶχεν, ὡς φαίνεται, συναίσθησιν ὁ Αὐγούστος τῶν καθηκόντων, τὰ ὅποια τῷ ἐπέβαλλον ἢ ἐπ' αὐτὸν πεποιθήσεις τῶν Ῥωμαίων, ὡς ἀναμορφωτὴν ἰδίως καὶ ἀνορθωτὴν τῶν ἡθῶν καὶ τῶν νόμων. Τοῦ θρησκευτικοῦ μάλιστα αἰσθηματός τὴν ἀναζωπύρωσιν συστηματικῶς ἐπεδίωξεν ὁ αὐτοκράτωρ. Πολλοὺς ναοὺς παλαιούς ἐπεσκεύασεν, ἄλλους νέους ᾠκοδόμησε. Λέγει ὁ ἴδιος ἐν τῷ *Ἀγκυραῶν Μημείῳ*: «Βου-

λευτήριον καὶ τὸ πλησίον αὐτῷ Χαλκιδικόν, ναὸν τε Ἀπόλλωνος ἐν Παλατίῳ σὺν στοαῖς, ναὸν θεοῦ Ἰουλίου, Πανὸς ἱερὸν, στοὰν πρὸς ἱπποδρόμῳ τῷ προσαγορευμένῳ Φλαμινίῳ... ναὸν πρὸς τῷ μεγάλῳ ἱπποδρόμῳ, ναοὺς ἐν Καπιτωλίῳ Διὸς τροπαιοφόρου καὶ Διὸς Βροντησίου, ναὸν Κυρίνου, ναοὺς Ἀθηνᾶς καὶ Ἥρας βασιλίδος καὶ Διὸς Ἐλευθερίου ἐν Ἀουεντίνῳ, Ἡρώων πρὸς τῇ ἱερᾷ ὁδῷ, Θεῶν κατοικιδίων ἐν Οὐελίᾳ, ναὸν Νεότητος, ναὸν Μητρὸς θεῶν ἐν Παλατίῳ ἐπόησα κτλ».

Ἀλλὰ καὶ τὰ τῶν ἱεραικῶν συλλόγων ἀναδιωργάνωσε καὶ τὰ τῆς λατρείας, ἥς αὐτὸς πρωτοῦς ἦτο αὐστηρότατος τηρητής, καὶ νέας δὲ τελευταῖς καὶ λατρεῖας εἰσήγαγεν. Ἐπειτα νέους νόμους ἐξέδωκεν ἀφορῶντας εἰς τῶν δημοσίων ἡθῶν τὴν ἀνόρθωσιν, οἷον περὶ πολυτελείας καὶ αὐστηρᾶς διατάξεις ἀνέγραψεν εἰς τὰ ἀφορῶντα εἰς τὸν γάμον καὶ de adulteriis et pudicitia. Εἰς ταύτην τοῦ δὲ κατ' ἐξοχὴν τὴν ἐνέργειαν ὑπεβοήθησαν αὐτόν, ὡς γινώσκετε, οἱ σύγχρονοι ποιηταὶ ἢ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου εἰς τοῦτο παροτρυνόμενοι ἢ ὑπὸ φίλων αὐτοῦ. Καὶ δὴ οἱ ποιηταὶ ἐπανεφέρον εἰς τὴν μνήμην τῶν ἀνθρώπων τὰς παλαιὰς παραδόσεις τῆς θρησκείας ἢ ἐσχατίζον τὰς κοινωνικὰς κακίας καὶ ὑπεδείκνυνον τοὺς ὑπὲρ ἀνορθώσεως τῶν κακῶς ἐχόντων ἀγῶνας τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἐπήνουν αὐτόν διὰ τοῦτο ἢ ἄλλα ταιαῦτα ἐκέρυττον. Τῷ ὅντι δὲ ἡ ἐπὶ Αὐγούστου γενεὰ εἶχε γίνῃ ἠθικωτέρα τῆς ἀμέσως προηγούμενης, ἀλλὰ δυστυχῶς ἡ βελτίωσις δὲν διήρκεσεν ἐπὶ πολὺ, διότι ἡ διαφθορὰ εἶχεν ἤδη εἰσδύσει πολὺ βαθέως καὶ οὐδὲν ἔσχατον τὰ προσκαίρως ληφθέντα μέτρα, ἡ δὲ παλαιὰ θρησκεία οὐδεμίαν εἶχεν ἀνορθωτικὴν καὶ ἠθικὴν δύναμιν. Μετ' ὅλην ὅμως τὴν ἀποτυχίαν τῆς ἐνεργείας τοῦ Αὐγούστου, τὸν αἰῶνα αὐτοῦ χαρακτηρίζει: τάσις πρὸς βελτίωσιν, πρὸς ἰδεωδές τι ὑπέρτερον τῶν ἀνθρωπίνων παθῶν καὶ συμφερόντων, τάσις ὅμως προερχομένη μᾶλλον ἐκ τῆς θελήσεως τοῦ Αὐγούστου καὶ τῶν περὶ αὐτόν καὶ ὅχι ἐξ ἐνδομύχου συναίσθήσεως τοῦ ἔθνους. Ὅθεν: προσποίησης εἰς τὰ ἀνώτερα στρώματα τῆς κοινωνίας, ἔπειτα δὲ μετ' ὀλίγον βραγδαία πάλιν παρακμὴ καὶ κατὰπτωσις.

(ἔπεται τὸ τέλος)

Σ. Κ. ΣΑΚΕΛΛΑΡΟΠΟΥΛΟΣ

